

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת בהר תשע"ט¹

זהירות מאונאת דברים

חומר האיסור של אונאת דברים

התורה מצוה בפרשתנו: "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך, אל תונו איש את אחיו" (ויקרא כה, יד). כלומר, אסור להונות במסחר. שלשה פסוקים אח"כ אומרת התורה שוב: "ולא תונו איש את עמיתו" (שם, יז). לשם מה הכפילות? אומרים חז"ל - שני מיני אונאה הם. הפסוק הראשון מדבר על אונאה בממון, והשני על אונאת דברים (רש"י שם ושם).

מהי אונאת דברים? - כל אדם שפוגע בחברו בדיבור, כגון שאומר לו "טיפש", כבר עבר על הלאו של אונאת דברים. לצורך לימוד תורה אפשר להתווכח, אפשר גם לדבר בתקיפות, אבל חלילה מלהגרר לעלבונות אישיים. חז"ל אומרים שאונאת דברים יותר חמורה מאונאת ממון, כי זה פוגע בממונו וזה פוגע בגופו (ב"מ נח, ב), ופגיעה באדם עצמו חמורה יותר. עוד אומרת הגמרא, שאונאת דברים חמורה עוד יותר מאונאת ממון, שכן באונאת דברים כתוב "ויראת מאלקיך" ובאונאת ממון לא כתוב כן (שם). כמובן, גם באונאת ממון צריך לירא מה' ולא לעבור על האיסור, אבל התורה הדגישה יותר את הצורך ביראת שמים באונאת דברים, כי שם העונש חמור יותר.

הנביא אומר על הגוים, "והאכלתי את מוניך את בְּשָׂרָם" (ישעיהו מט, כו). מי שמצער את ישראל ומונה אותם בכל דרך שהיא, הקב"ה יאכיל את בשרו לחיות השדה. כי איסור אונאת דברים הוא חמור מאד.

למורה מותר לפעמים להעליב תלמיד כדי לזרז אותו ללמוד נכון. מותר לומר לו ששואל שאלות לא טובות, או עונה תשובות לא טובות, כדי לזרזו להתאמץ יותר. אבל רק במטרה גמורה לשם שמים, לא לשום מטרה אחרת. גם בראשונים מוצאים לפעמים שדברו קשות זה נגד זה, אבל הכל היה לשם שמים, כדי לברר את ההלכה ואת האמת, אבל לא לשם מטרה זו - אסור. כל פגיעה בחבר היא חמורה מאד.

גם בויכוח תורני - לא לשמוח בכשלונו של השני

תלמידי רבי עקיבא שאנו מתאבלים בימים אלה על פטירתם, למה הם נפטרו? מפני שלא נהגו כבוד זה בזה (יבמות סב, ב). מה פירוש "לא נהגו כבוד זה בזה"? חושבני שניתן לראות דוגמא לכך במעשה נורא שמוכא בגמרא (מנחות סח, ב). הגמרא מספרת על אחד מתלמידי רבי עקיבא - יהודה בן נחמיה - שהתנכח עם רבי טרפון בהלכה וניצחו. התלמיד שָׂמַח מאד. רבי טרפון היה כבר זקן, והנה הוא, תלמיד צעיר, מנצח את רבי טרפון הזקן בויכוח הלכתי! כל כך שָׂמַח אותו תלמיד, עד שראו את שמחתו על פניו. "אמר לו רבי עקיבא: יהודה, צהבו פניך שֶׁהִשְׁבַּת את הזקן?"!

- כל כך אתה שמח?! - "תִּמְהַנֵּי אם תאריך ימים"!!! אם היה התלמיד שמח רק על כך שהאמת נמצאה כדבריו - לא היה חסרון בשמחתו. מותר להתנַפֵּחַ בהלכה, ומותר גם לשמוח שהאמת כמותי. אבל לשמוח בכשלונו של רבי טרפון - זה כבר סיפור אחר. זה כבר חמור. עליך לכאוב על כך שרבי טרפון נכשל וטעה, ולא לשמוח³. רבי טרפון אולי לא הבחין כלל בשמחה של יהודה בן נחמיה. אבל רבי עקיבא הבחין בה ועמד על טיבה, ולכן אמר לו "תִּמְהַנֵּי אם תאריך ימים". כי לשמוח בכשלונו של רבי טרפון, זוהי כבר סבה מספקת בשביל אדם גדול, תלמיד של רבי עקיבא, שלא להאריך ימים.

הגמרא מספרת מה קרה בהמשך: אמר רבי יהודה ברבי אלעאי: אותו הפרק - פרוס הפסח היה (כשבועים לפני חג הפסח). כשעליתי לרגל לעצרת שאלתי אחריו: יהודה בן נחמיה היכן הוא? אמרו לי: נפטר והלך לו! (מנחות שם) כפי ששיער רבי עקיבא, יהודה בן נחמיה לא האריך ימים. הוא נפטר בסמוך מאד לאותו מעשה. המעשה אירע קצת לפני פסח, ובעצרת הוא כבר לא היה בין החיים. כנראה היה מתלמידי רבי עקיבא שמתו בתקופה זו. זו כנראה דוגמא למה שאמרה הגמרא, שתלמידי רבי עקיבא לא נהגו כבוד זה לזה⁴. היו שמחים בכשלונו של השני, כשאחד היה מנצח את חברו בדברי תורה⁵.

זו גם הכנה למתן תורה, לדעת לכבוד זה את זה, לא לזלזל ח"ו במישהו אחר. גם אם הוא לא סובר כמוני, אומר סברה אחרת ממני, לא לזלזל בו. זו חלק מההכנה למתן תורה.

חז"ל הרי תקנו תפלה מיוחדת למי שנכנס ללמוד בבית המדרש: "יהי רצון מלפניך ה' אלקי, שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי" (ברכות כה, ב). מפרש רש"י: "ולא אכשל וישמחו חברי על כשלוני". צריך להרגיש את הזולת, לשמוח בשמחתו ולהצטער בצערו, ולא ח"ו לשמוח בכשלונו.

זהירות באונאת אשתו וקרוביו

הזהירות מאונאת דברים צריכה להיות לא רק בחוץ, בין חברים, אלא גם בבית - כלפי הורים, כלפי אחים, וכלפי בן הזוג. חז"ל אמרו: "לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו [שלא לעצרה (רש"י)], שמתוך שדמעתי מצויה - אונאתה קרובה" (ב"מ נט, א). כלומר, פורענות אונאתה ממחרת לבא (רש"י שם). אשה בטבעה קרובה לבכות יותר מן האיש, והקב"ה לא שותק על דמעות, וגם לא על אונאת דברים. "כל השערים ננעלים, חוץ משערי אונאה" (ב"מ שם), שהצועק לשמים על אונאת דברים - תפלתו מתקבלת יותר מכל תפלה אחרת. ממילא, אם אשה תצעק לה' על שבעלה מצער אותה,

רואים אנשים שיש מריבה ביניהם, אנו טורחים להשלים ביניהם ע"י מילתא דבדיחותא (תענית כב, א). והנה, השוק של ב"י לְפֹט ודאי היה מקום שנמצאים בו אנשים רבים, ובין כולם לא היה אחד שהוא בן עולם הבא, ועם כל זה דווקא שני בדחנים אלו הם שזכו לשכר הנעלה זה, מפני שטרחו להיות שמחים ומשמחים בני אדם. רואים מזה, עד כמה גדול ועצום הענין לתת הרגשה טובה ליהודי ולשמחו, וכמה גדול השכר על זה, היפך העונש הגדול למי שעושה את הדבר ההפוך, לצער את חבריו באונאת דברים.

הגמרא אומרת, "טוב המלביץ שינים לחברו יותר ממשקהו תְּלַב" (כתובות ק"א, ב). לתת חיוך לאדם ולהראות לו פנים שוחקות, שזה יותר מלתת לו כוס חלב⁷. למה זה יותר? הרי כוס חלב עולה כסף, וחיוך לא עולה כלום! ובכלל, מה כבר נתתי לשני כשחייכתי אליו? התשובה היא, שחלב אפשר להיות רק יום-יומים, או שלשה ימים. לעומת זאת, בחיוך אפשר להעניק לאדם חיי עולם! אם בא בחור לשייבה, מקבלים אותו בסבר פנים יפות, מקרבים אותו, רוצים ללמוד איתו, לסייע לו בכל מה שצריך - בזה מעניקים לו חיי עולם. הוא ירגיש טוב בשייבה, ילמד היטב בשייבה, יגדל בה בתורה, ביראת שמים, במידות טובות ובכל מה שאפשר לקבל בשייבה - הרי הענקת לו חיי עולם! ולא רק לו, אלא גם לזרעו! אם ירגיש טוב בשייבה, ישלח בעתיד גם את בניו לשייבה, ובניו גם הם ישלחו את בנייהם לשייבה - הרי שהענקת לו ולזרעו אחריו חיי עולם, בחיוך שחנכת אליו! קרבת דורות שלמים לעבודת ה'. יש לך שכר על כל המצוות שהוא ובניו ובניו יעשו, ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם יעשו. אין גבול לשיעור השכר שתקבל על כך.

גם אני עצמי מכיר טובה עד היום לאלו שקירבו אותי והאירו לי פנים כשנכנסתי ללמוד בשייבת פוניבז', בשייבת מיר, בשייבת הכותל; למרות שאני כבר לא צעיר, אני זוכר את זה עד היום. סבר פנים יפות זה משהו נפלא מאד, שקשה לשכוח.

השיחה נערכה לפי שטחיות הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

ימהרו בשמים לעשות איתו משפט. בגמרא מובא מעשה בחכם אחד שציער את אשתו, ומחמת צערה נשרה דמעה מעיניה, ובאותו רגע נפל אותו חכם מהגג ומת (כתובות סב, ב). אמנם אותו חכם לא התכוין כלל לצער את אשתו, אבל סוף סוף היא בכתה בגללו, ובגלל זה הוא מת.

חשבתי, אולי מותר לומר, שהמצער את אשתו, חוץ ממה שעובר על "לא תזנו איש את עמיתו" (ויקרא כה, יז) - שזה לאו שעוברים עליו כשמצערים כל יהודי (עי' סהמ"צ לרמב"ם ל"ת רנ"א) - חוץ מזה, אפשר שעובר גם על "כָּל אֱלֻמְנָה וְיִתּוֹם לֹא תַעֲנוּן" (שמות כב, כא). שהרי במה שונה אשה אלמנה מאשה שאיננה אלמנה? בזה שאין לה בעל שיגן עליה. ממילא, אשה שבעלה מצער אותה, הרי אין לה בעל שיגן עליה, ואם כן הרי היא כאלמנה לענין זה, ובעלה שמצער אותה עובר גם משום "כָּל אֱלֻמְנָה וְיִתּוֹם לֹא תַעֲנוּן"⁶. וכן היתום, במה הוא שונה ממי שאינו יתום? בזה שאין לו אב שיגן עליו. ממילא, אם האב נוהג "כסדר" לצער את ילדיו, הרי אין להם אב שיגן עליהם, ואם כן הרי הם כיתומים לענין זה, והאב שמצער אותה עובר משום "כָּל אֱלֻמְנָה וְיִתּוֹם לֹא תַעֲנוּן".

כמובן, לצורך חינוך מותר לפעמים לצער את הבן, אבל המטרה צריכה להיות רק לשם חינוך, לא לשום מטרה אחרת. במצבים מסויימים מותר גם להכות את התלמידים כדי שילמדו, אבל גם זה, רק לשם שמים, אחרת עובר על לאו של הכאת יהודי. צריך א"כ להזהר מאד שלא לצער שום יהודי.

השכר הגדול למי שמשמח את הבריות

מצד שני, מדה טובה מרובה ממדת פורענות (סוטה יא, א). אם יש עונש כל כך גדול על מי שמצער יהודי, ודאי יש שכר גדול למי שעושה טובות ליהודי וגורם הנאה ליהודי. הגמרא מספרת על רבי ברוקא חוזאה שהיה רגיל להתהלך בשוק של ב"י לְפֹט (שם מקום), והיה רגיל אצלו אליהו הנביא. שאל רבי ברוקא את אליהו: האם יש כאן בשוק מי שהוא בן עולם הבא? אמר לו אליהו: לא! וכו'. קצת אחר כך הגיעו אל השוק שני אחים. אמר אליהו לרבי ברוקא: הנה, אלו בני עולם הבא! ניגש רבי ברוקא אל זוג האחים ושאל אותם: מה מעשיכם? אמרו לו: אנשים בדחנים אנחנו, "שמחים ומשמחים בני אדם" (רש"י), וכשאנו רואים מישהו עצוב, אנו ניגשים אליו ומשמחים אותו. כמו כן, כשאנו

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. נמאמרו של הרב בענין זה פורסם בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' קי"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז" (בני ברק), ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם].

הקשר בין תחילת הפרשה לסופה בפרשת בהר לדעת הרב שליט"א: "וְשִׁבְתָּהּ הָאָרֶץ שְׁפֹתָ לָהּ" (ויקרא כה, ב) - "אֵת שְׁפֹתַי תִּשְׁמְרוּ" (שם כו, ב).

קשר נוסף: "כִּי תְבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם" (שם כה, ב) - "אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (שם כה, נה). [הקבלה: אני הוצאתי ממצרים - אני המביא אל הארץ].

קשר נוסף: "יִבְלֵהוּ הוּא תְהִיָּה לָכֶם, וְשִׁבְתֶּם אִישׁ אֶל אַחֲזָתוֹ וְאִישׁ אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ תִּשְׁבוּ" (שם כה, י) - "וְיָצָא בְּשַׁנְתֵּי הַיָּבֵל הוּא וּבְנָיו עִמּוֹ" (שם כה, נד).

2. איתא בגמ': "שאלו תלמידיו את רבי זירא: במה הארכת ימים? - אמר להם: מימי לא הקפדתי בתוך ביתי, ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני... ולא ששתי בתקלת חברי..." (מגילה כח, א). ומשמע, שכל אחד מדברים אלו, יש בו כדי לקצר ימיו של אדם.
3. מלשונו של רבי עקיבא "צהבו פניך ששקת את הזקן" משמע, ששמחתו של יהודה בן נחמיה היתה על כך שהשיב את הזקן, ולא על העובדה שדבריו שלו היו צודקים. וכן משמע ברש"י, שפירש כאן: "צהבו פניו - ששמח". ואילו במקום אחר, על מעשה אחר, כשצהבו פניו של יוסף הבבלי (מנחות יח, א), פירש רש"י: "צהבו פניו - מחמת שמחה". ויש שעמדו על שינוי לשון זה, ופירשו, ששמחתו של יוסף הבבלי היתה שמחה אמיתית של תורה, שזכה לברר אמיתת שמועתו, כמבואר שם בסוגיא, ושמחה כזו היא שמחה פנימית בעיקרה, שמחה שבלב, ["פקודי ה' ישרים משפתי לבי"]; והגם שהיא משנה את זיו פניו של האדם ומקרינה כלפי חוץ, אך בעיקרה היא פנימית, ולכן פירש שם רש"י "צהבו פניו - מחמת שמחה"; כי צהבות הפנים החיצונית לא היתה עצם השמחה, אלא רק תוצאה ממנה, מחמת השמחה, שעיקרה היה בלב. [וכן בזבחים (יט, ב) שצהבו פניו של רב אסי על תירוץ טוב ששמע מרבי יוחנן, פירש"י: "צהבו פניו - מפני שמחה, כסבור טעם הגון שמע"]. משא"כ אצל יהודה בן נחמיה, שם לא היתה השמחה שמחה של "פקודי ה' ישרים משפתי לבי", אלא שמחה של נצחון, שהשיב את הזקן, שזוהי שמחה חיצונית, לא של פנימיות הנפש, לכן פירש שם רש"י: "צהבו פניו - ששמח". כי צהבות הפנים החיצונית היתה השמחה בעצמותה, ולא רק "מחמת" השמחה שבלב.
4. ומי שלמד מוסר השכל מאותו מעשה, היה כנראה רבי יהודה ברבי אלעאי [שמשמע בגמרא שהיה נוכח באותו מעשה, או לפחות ידע ממנו, שהרי הוא זה שהעיד "אותו הפרק פרוס הפסח היה וכו', כמבואר בגמרא]. רבי יהודה ברבי אלעאי הוא הרי סתם "רבי יהודה" שבכל מקום (רש"י ביצה כו, א ד"ה ירד מומחה), והוא ניהו אחד מחמשת "רבותינו שבדרום", שרבי עקיבא בא אליהם אחרי שנפטרו כל תלמידיו, ולימד אותם תורה, "והם הם העמידו תורה אותה שעה" (יבמות סב, ב). והנה, הגמרא מספרת על רבי יהודה כך: "רבי יהודה הוה יתיב קמיה דרבי טרפון. (אותו רבי טרפון מהמעשה שלמעלה!). אמר ליה רבי טרפון: היום פניך צהובין!" (נדרים מט, ב) הוא הבחין שפניו של רבי יהודה צהובים, וביקש לדעת מחמת מה הם צהובים. ובאמת, מחמת מה היו פניו של רבי יהודה צהובים? מסביר המהרש"א - מחמת רוב חכמתו! וכפי שמסופר אח"כ בגמרא, שגם מטרוניתא אחת הבחינה בצהיבות פניו של רבי יהודה, והוא הסביר לה שצהיבות פנים זו היא מחמת ש"חכמת אדם תאיר פניו, ועז פניו ישגא" (קהלת ח, א). אך לרבי טרפון לא גילה רבי יהודה את הסיבה הזו. לרבי טרפון אמר רבי יהודה: "אמש יצאו עבדיך לשדה והביאו לנו תרדין ואכלנום..." תלה את צהיבות פניו בסיבה חיצונית (אכילת תרדין). ומדוע לא גילה רבי יהודה לרבו את הסיבה האמיתית לצהיבות פניו? - מבאר ה"בן יהוידע": "הא דלא השיב לרבי טרפון תשובה זו של חכמת אדם תאיר פניו - לא רצה לומר זה לרבי טרפון. דנמצא עושה עצמו גדול ממנו בחכמה. דהא גם רבי טרפון הוא בעל חכמה, ולא אשתכח ביה דבר זה של צהיבת פנים" ("בן יהוידע" נדרים מט, ב ד"ה והא דלא השיב. [וכעין זה באר גם המהרש"א, אך הוא באר שרבי יהודה לא גילה לרבי טרפון את האמת מחמת ענוה וחסידות, ולא מתוך חשבון שלא לפגוע ברבי טרפון]). הרי שבמה שנכשל יהודה בן נחמיה - צהיבות פנים שיש בה כדי לפגוע ברבי טרפון - נזהר רבי יהודה ברבי אלעאי ולא נכשל בו, וטרח להסתיר את סיבת צהיבות פניו, כך שלא יפגע ברבי טרפון.
5. ואולי מפני זה מתו תלמידי רבי עקיבא באסכרה (יבמות סב, ב), שהיא מחלת הגרון; מידה כנגד מידה, נגד מה שהיו שמחים כשנצחו זה את זה בדברים. וכעין זה כתב המהרש"א (חי' אגדות שם ד"ה מפני) דמתוך שלא נהגו כבוד זה את זה, ודאי דיבר כל אחד בגנות חברו, ולכן מתו באסכרה, כמו שאמרו חז"ל: "סימן ללשון הרע - אסכרה" (שבת לג, א).
6. לדעת רש"י לאו זה קיים ממילא בכל אדם, [אלא שדבר הכתוב בהווה, לפי שאלמנה ויתום הם תשושי כח, ודבר מצוי לענותם (רש"י שמות כב, כא)]. אבל ברמב"ם משמע שלא זו נאמר רק ביתום ואלמנה, ולא בכל אדם (עי' רמב"ם הלכ' דעות פ"ו ה"י), וכן משמע בספר החינוך (מצוה ס"ה) וב"שערי תשובה" (שער ג' אות כ"ד). ולשיטתם מחדש הרב שליט"א, שגם באשה שבעלה מצער אותה יהיה שייך הלאו הזה, כיון שאשה זו היא כאלמנה בחיי בעלה, וכפי שביאר כאן הרב שליט"א.
7. וכעין זה אמרו: "כל הנותן פרוטה לעני - מתברך בשש ברכות; והמפייסו בדברים - מתברך בי"א ברכות" (ב"ב ט, ב). כי לפיוס העני בדברים יש מעלה יתירה, יותר מלתת לו פרוטה. וכן אמרו: הוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. כיצד, מלמד שאם נתן אדם לחברו כל מתנות טובות שבעולם ופניו כבושים בארץ - כאילו לא נתן לו כלום. אבל המקבל את חברו בסבר פנים יפות, אפילו לא נתן לו כלום - כאילו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם (אבות דרבי נתן פ"ג).